

БРЕХНЯ У СТРУКТУРІ ПСИХОЗАХИСНОЇ ПОВЕДІНКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В КОНТЕКСТІ ОСОБИСТІСНОЇ ЗДІЙСНЕННОСТІ

LIES IN THE STRUCTURE OF PSYCHO-PROTECTIVE BEHAVIOR OF POLICE OFFICERS IN THE CONTEXT OF PERSONALITY'S FULFILLMENTITY

У статті презентовано короткий огляд психологічної літератури, котра висвітлює проблему брехні в діяльності поліції, її місце в структурі особистості поліцейського та імовірний вплив на ефективність професійної діяльності у відповідній сфері. Представлені найбільш ґрунтовні наукові доробки науковців, котрі аргументують важливість вивчення даного феномену у практиці поліціювання. Мета дослідження – вивчити уявлення поліцейських про брехню у взаємозв'язках з психозахисною поведінкою з різним рівнем особистісної здійсненності (ОЗ). Емпірична база дослідження налічувала 82 поліцейських. Результати отримані за методикою «Опитувальник особистісної здійсненності» О. Штепи за допомогою кластеризації за методом k – середніх дозволили сформувати респондентів за трьома групами. До першої групи увійшли поліцейські з низьким рівнем ОЗ – 32 особи; другу групу з високий рівнем ОЗ становили 27 осіб. Середній рівень показника отримали 23 працівника поліції, які були вилучені з подальшого дослідження. Для досягнення поставленої мети нами було задіяно методу «Види брехні» І. Шкуратової та опитувальник «Індекс життєвого стилю» Р. Плутчика, Г. Келлермана та Х. Конте. Проведений кореляційний аналіз між показниками різних видів брехні та механізмами психологічного захисту продемонстрував достатню кількість взаємозв'язків в обох досліджуваних групах поліцейських з різними рівнями ОЗ. Встановлено, що поліцейські з низьким рівнем особистісної здійсненності використовують брехню як психологічний захист коли прагнуть захистити себе від негативних та стресових подій, при цьому нерідко вдаються компенсувати власні недоліки особистості та поведінки через схильність прикрашати себе та наділяти якостями, які їм за часту не притаманні. У поліцейських з високим рівнем ОЗ брехня дозволяє зменшити та витіснити неприємні та травматичні події, котрі їм завдають психологічних страждань при цьому вони меншою мірою звертають увагу на дотримання етики спілкування та поведінки, не воліють приймати участь у плітках на роботі та менше цікавляться інформацією, котра не стосується професійної діяльності, однак прагнуть зберегти власний авторитет та статус в колективі.

Ключові слова: брехня, особистісна здійсненність, особистість, поліцейські, професійна діяльність, психозахисна поведінка.

The article presents a brief review of the psychological literature, which highlights the problem of lies in the police, its place in the structure of the police personality and the likely impact on the effectiveness of professional activities in this area. The most thorough scientific achievements of scientists are presented, which argue the importance of studying this phenomenon in the practice of policing. The aim of the study is to examine police perceptions of lies in relation to psychoprotective behavior with different levels of personality's fulfillment (PF). The empirical basis of the study was 82 police officers. The results obtained by the method of «Questionnaire of Personality's Fulfillmentity» by O. Shtepa with the help of clustering by the method of k – means allowed to form respondents according to three criteria. The first group included police officers with a low level of PF – 32 persons; the second group with a high level of PF was 27 persons. The medium level of PF have 23 police officers who were removed from further research. To achieve this goal, we used the method of «Types of lies» by I. Shkuratova and the questionnaire «Lifestyle Index» by R. Plutchik, G. Kellerman and H. R. Conte. The correlation between the different types of lies and the mechanisms of psychological protection showed a sufficient number of relationships in both groups of police officers with different levels of health. It has been found that police officers with low-level of PF use lies as psychological protection when seeking to protect themselves from negative and stressful events, often compensating for their own personality and behavioral shortcomings by tending to embellish and impart qualities they often lack. In police officers with high-level of PF, lies can reduce and displace unpleasant and traumatic events that cause them psychological suffering, while they pay less attention to ethics of communication and behavior, do not prefer to participate in gossip at work and are less interested in information that is not related to professional activities, but seek to maintain their own authority and status in the team.

Key words: lies, personality's fulfillmentity, personality, policemen, professional activity, psychoprotective behavior.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.35.32>

Пономаренко Я.С.

к. психол. н.,

доцентка кафедри соціології

та психології факультету № 6

Харківський національний університет

внутрішніх справ

Постановка проблеми. Особистість поліцейського є доволі популярною темою у роботах науковців, котрі прагнуть поглибити наявні знання щодо психологічних особливостей представника закону та визначити необхідні характеристики, якими він повинен володіти або набути в процесі професійної підготовки. Значна кількість наукових праць зосереджена на визначенні базових компетенцій, які необхідні

для ефективної діяльності в поліції або рис, які посилюють особистісну здійсненність поліціанта. Одним з провідних результатів діяльності поліції є показники довіри населення до неї. Досить часто поліція громадськістю сприймається як корумпована система, однією із характерних рис працівників якою виступає нещирість та брехливість. Не поодинокими є дослідження, в котрих йдеться, що поліцейські часто вда-

ються до брехні стосовно підозрюваних, коли прагнуть дізнатися якомога більше інформації та розкрити злочин. Звичайно, що більшість подібних дій є не санкціонованою та не законними. Хоча у певних оперативних ситуаціях нещирість може бути допустимою, однак система професійних вимог визначає, що поліціанти повинні бути взірцем для інших, відповідальними, надійними, чесними та психологічно стійкими перед викликами й «спокусами» професії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З точки зору S. Leal зі співавторами, брехня являється умисним висловлюванням, котре має на меті ввести іншу особу в оману [8]. J. Masip й C. Negrejo впевнені, що головною причиною вдавання до брехні є бажання досягнути мети за будь-яку ціну [9]. О. Косьянова вважає, що необхідно розрізняти «обман» від «брехні». На думку дослідниці, що узагальнюючою ознакою брехливих людей є їх свідоме прагнення спотворити істину або правду через перекручування інформації. Щодо обману, то мотивацією виступає бажання заспокоїти або підтримати інших, справити гарне враження [3, с. 53]. R. Feldman з колегами пропонують науці поняття «біла брехня» або «брехня заради порятунку». Автори говорять, «білу брехню» використовують заради покращення міжособистісних контактів [7]. З іншого боку A. Vrij зі співавторами зазначають, що доволі часто можна зустріти так звані «сміливі вигадки», які зустрічаються рідше і зазвичай служать для самозахисту брехуна [13, р. 114]. D. Craig вважає, що найчастіше правова система стикається з брехнею, ніж з обманом [6]. Група дослідників на чолі з A. Vrij пропонують наступні таксономії брехні, наприклад «брехня упущення» або «брехня, вбудована в істину». У дослідженні вчених резюмується, що люди рідше брешуть своїм близьким, ніж незнайомим [12]. Не менш важливим є засіб брехні, пише A. Vrij з колегами, наприклад брехня через Інтернет істотно відрізнятиметься від брехні в процесі особистого спілкування [11]. Т. Байдак та В. Болотова у дослідженні українських поліцейських, дійшли висновку, що більшість населення впевнені, що працівник поліції повинен бути чесним, фізично сильним та сміливим [1, с. 15–16]. О. Пархоменко-Куцевіл наголошує, що вміння поліцейських визначати брехливу поведінку у підозрюваних дозволить прискорити розв'язання проблемного питання [4, с. 66].

Отже, мінімізація брехні в практиці поліціювання допоможе встановити більш відкриті, довірчі відносини з навколишніми, що в свою чергу, буде підвищувати ефектив-

ність міжособистісних контактів на роботі та вдома, але й покращить якість життя поліцейських в цілому.

Постановка завдання. Мета дослідження – вивчити уявлення про брехню у взаємозв'язках з психозахисною поведінкою поліцейських з різним рівнем особистісної здійсненності (ОЗ). Виходячи із поставленої мети, визначено наступні завдання емпіричного дослідження: 1. Провести теоретичні розвідки з означеної проблеми. 2. Розкрити психологічні особливості взаємозв'язків різних видів брехні з механізмами психологічного захисту у поліцейських з низьким та високим рівнями особистісної здійсненності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибірку дослідження склали 82 працівника поліції, котрі були розподілені на три групи за допомогою процедури кластеризації за методом к-середніх на ґрунті емпіричних даних, отриманих із використанням «Опитувальника особистісної здійсненності» О. Штепи [5]. Відповідно, за рівнями ОЗ було сформовано респондентів за трьома групами. До першої групи увійшли поліцейські з низьким рівнем ОЗ – 32 особи; середній рівень встановлено у 23 осіб, високий рівень ОЗ діагностовано у 27 осіб.

Для досягнення поставленої мети нами було задіяно методика «Види брехні» І. Шкуратової. Даний опитувальник направлений на діагностику прояву різних видів брехні та схильності особистості до спотворення інформації. Опитувальник містить 48 питань, які утворюють 7 шкал: «Етикетна брехня», «Брехня у благо», «Брехня-фантазія», «Брехня у виправдання», «Брехня-замовчування», «Брехня-плітка», «Брехня-самопрезентація», «Мотиви брехні» [2, с. 291–301]. Опитувальник «Індекс життєвого стилю» Р. Плутчика, Г. Келлермана та Х. Конте, вміщує 97 тверджень та направлений на діагностику механізмів психологічного захисту. Запропоновані авторами вісім базових механізмів психологічного захисту утворюють 8 шкал: «Заперечення», «Витіснення», «Регресія», «Компенсація», «Проекція», «Заміщення», «Раціоналізація», «Гіперкомпенсація» [10]. Для виявлення істотної залежності між показниками було використано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Дані щодо зв'язків видів брехні, характерних для поліцейських з низьким рівнем ОЗ із показниками механізмів психологічного захисту наведено в таблиці 1.

Як свідчать дані таблиці 1, досліджувані з низьким рівнем ОЗ зі збільшенням схильності зазнавати невдачі у конкретній справі та виправдовувати власні промахи, то тим

більше вони застосовують механізм витіснення, котрий дозволяє їм уникнути неприємних ситуацій. Про це свідчить позитивний зв'язок між шкалою «Витіснення» та «Брехня у виправданні» ($p \leq 0,05$). «Регресія», як механізм психологічно захисту у першій групі, є позитивно пов'язаною з такими видами брехні як «Брехня-фантазія» ($p \leq 0,05$) та «Брехня-плітка» ($p \leq 0,05$), однак присутній один негативний значущий кореляційний зв'язок з видом брехні «Брехня-замовчення» ($p \leq 0,05$). Отже, що чим вище бажання респондентів першої групи повернутися до примітивних форм поведінки, то тим більше у них може проявлятися схильність до фантазування та придумування неіснуючих або невідповідних дійсності подій, що може охарактеризувати їх як осіб, що надають недостатньо достовірну інформацію. Однак зі збільшенням механізму регресії у представників першої групи зменшується здатність замовчувати брехню, що є цілком закономірним в даній ситуації, оскільки особа котра поводить себе на досить таки примітивному рівні, з точки зору онтогенетичного розвитку особистості, не може повноцінно себе контролювати та обмірковувати власні вчинки. За механізмом «Заміщення» у першій групі виявлений значущий позитивний зв'язок з видом брехні «Брехня-самопрезентація» ($p \leq 0,05$). Отримані дані нам демонструють, що зі збільшенням прояву у респондентів заміняти неприглядний об'єкт на більш підходящий чи більш соціально прийнятний, у цих досліджуваних збільшується бажання представити себе в самому вигідному та хорошому світлі. За механізмом психологічного захисту «Заперечення» було встановлено позитивні зв'язки з видами брехні «Етикетна брехня» ($p \leq 0,01$), «Брехня у виправданні» ($p \leq 0,05$) та «Брехня-самопрезентація» ($p \leq 0,01$). Таким чином,

отримані дані свідчать, що у цій групі зі збільшенням заперечення негативних емоцій, при якому особа прагне мінімізувати вплив травматичних подій на особистість збільшується схильність не дотримуватися обіцянок або здатність пообіцяти все що завгодно, аби не потрапити в халепу та уникнути неприємностей; схильність вказувати на помилки інших, не давати їм можливість виправдатися; а також, схильність представити себе з якомога кращого боку, де в чому прикрасити, справити незабутнє враження на іншого. «Компенсація» як механізм психологічного захисту позитивно корелює з видом брехні «Брехня-плітка» ($p \leq 0,05$). Отримані дані свідчать, що зі збільшенням у групі з низьким рівнем ОЗ схильності компенсувати власні недоліки особистості, вдаючись до різного роду альтернативних занять (спорт, творчість тощо) збільшується можливість скомпрометувати інших. Тобто, представники першої групи таким чином переводять увагу зі своєї персони на інших, тим самим переключаючи оточуючих на обговорення інших людей аби не допустити розмову про себе, яка може показати їх не з кращого боку. За механізмом психологічного захисту «Гіперкомпенсація» було встановлено позитивні зв'язки з видами брехні «Етикетна брехня» ($p \leq 0,05$), «Брехня-самопрезентація» ($p \leq 0,05$) та «Мотиви брехні» ($p \leq 0,05$). Тобто, у першій групі одночасно зі збільшенням психологічного механізму гіперкомпенсації, котрий направлений на прикрасання себе, демонстрацію своєї персони лише з позитивної сторони, при цьому головними інструментами виступають фантазування та вигадкування збільшуються: схильність в міжособистісних стосунках допускати надання недостовірних даних, хоча за своєю специфікою дана інформацію нікому не зашкоджує, не дотримуватися

Таблиця 1

Зв'язок показників видів брехні з показниками механізмів психологічного захисту у поліцейських з низьким рівнем особистісної здійсненності

Шкали	Етикетна брехня	Брехня у благо	Брехня-фантазія	Брехня у виправданні	Брехня замовчення	Брехня-плітка	Брехня самопрезентація	Мотив брехні
Витіснення	-0,22	-0,13	0,117	0,275*	0,122	0,114	0,35	0,48
Регресія	0,107	0,102	0,288*	-0,70	-0,243*	0,251*	0,111	0,119
Заміщення	-0,06	0,21	-0,118	-0,040	0,060	-0,19	0,246*	0,05
Заперечення	0,372**	0,113	-0,26	0,264*	0,202	-0,09	0,326**	0,08
Проекція	0,115	-0,06	0,100	0,108	-0,15	-0,27	0,103	0,29
Компенсація	0,106	-0,25	-0,05	0,120	-0,16	0,250*	-0,110	0,07
Гіпер-компенсація	0,271*	-0,23	0,126	-0,111	-0,108	0,96	0,294*	0,271*
Раціоналізація	-0,101	0,109	-0,86	-0,100	-0,105	0,20	-0,121	-0,11

Примітка: ** кореляція значима на рівні $p \leq 0,01$; * кореляція значима на рівні $p \leq 0,05$.

обіцянок та зобов'язань, однак якщо вони є не стратегічно важливими; схильність представляти себе в вигідному світлі, при цьому приписуючи психологічні якості та поведінку, які їм не властиві, адже преваляє бажання поліцейського справити гарне враження на оточуючих; й водночас, схильність обґрунтовувати та пояснювати власні вчинки з використання надмірної кількості мотивів брехні, тим самим це лише підтверджує нещирість мовця.

Дані щодо зв'язків видів брехні, характерних для поліцейських з високим рівнем особистісної здійсненності, із показниками механізмів психологічного захисту наведено в таблиці 2.

Аналіз отриманих результатів дозволяє констатувати, що у групі з високим рівнем особистісної здійсненності наявні значущі взаємозв'язки показників брехливості з механізмами психологічного захисту. В цих досліджуваних між механізмом «Витіснення» встановлений значущий від'ємний зв'язок з видом брехні «Етикетна брехня» ($p \leq 0,05$) та значущий додатній зі шкалою «Мотиви брехні» ($p \leq 0,05$). Таким чином, зі збільшенням у цих досліджуваних прагнення витіснити неприємні та травматичні події, котрі їм завдають психологічних страждань у них зменшується бажання дотримуватися правил гарних манер та соціального етикету, а також збільшується мотивація на спотворення інформації про себе. За механізмом «Заміщення» у респондентів другої групи виявлений значущий від'ємний зв'язок з видом брехні «Брехня у виправданні» ($p \leq 0,05$). Даний зв'язок є цілком обґрунтованим, адже поліцейські які мають достатньо сформовану особистісну здійсненність, великий досвід роботи звикли ситуації, які для них є травматичними чи стресовими замінювати більш позитивними та прийнятними, звідси у них зі збільшенням

прояву механізму заміщення зменшується схильність виправдовувати свою поведінку та вчинки. За механізмом психологічного захисту «Заперечення» було встановлено додатній зв'язок з видом брехні «Етикетна брехня» ($p \leq 0,01$) та від'ємний зв'язок зі шкалою «Брехня-фантазія» ($p \leq 0,05$). Отримані кореляції свідчать, що у другої групи зі збільшенням здатності заперечувати та не сприймати стресові події збільшується здатність нехтувати загальноприйнятним стандартам поведінки в суспільстві та зменшується бажання вигадувати пояснення стосовно своєї поведінки. Отримані дані говорять, що для більш реалізованих поліцейських травматичні ситуації починають завдавати менше шкоди, адже вони звикли відноситися до них як до труднощів у роботі, тим самим захищаючи себе, що і демонструє нам їх схильність бути деінде грубими та нетактовними. «Проекція» як механізм психологічного захисту у групі з високим рівнем ОЗ негативно прокорелював з видами брехні «Брехня-фантазія» ($p \leq 0,05$) та є позитивно пов'язаним з «Брехня самопрезентацією» ($p \leq 0,01$). Отже, у респондентів другої групи зі збільшенням бажання перекласти відповідальність за ситуації на ближнє оточення чи обставини збільшується здатність надавати недостовірну інформацію, прикрашаючи обставини справи та добавляючи нових епізодів, які не завжди відповідають дійсності, а також зменшується бажання представити себе найбільш привабливо. За механізмом «Компенсація» у другій групі виявлений значущий негативний зв'язок з видом брехні «Етикетна брехня» ($p \leq 0,05$). Можемо сказати, що у цих досліджуваних збільшення компенсаторних функцій, які направлені на відшкодування прогалин у власній особистості чи поведінці, зменшується якість, котра відповідає за дотримання обіцянок

Таблиця 2

Зв'язок показників видів брехні з показниками механізмів психологічного захисту з високим рівнем особистісної здійсненності

Шкали	Етикетна брехня	Брехня у благо	Брехня-фантазія	Брехня у виправданні	Брехня замовчення	Брехня-плітка	Брехня самопрезентація	Мотив брехні
Витіснення	-0,287*	-0,117	0,112	-0,141	0,102	0,117	0,85	0,244*
Регресія	0,101	0,89	-0,168	0,170	0,142	0,021	-0,097	-0,110
Заміщення	-0,118	-0,059	0,112	-0,240*	0,160	0,83	0,046	0,109
Заперечення	0,257*	0,11	-0,255*	0,104	-0,22	0,109	0,162	-0,98
Проекція	0,05	-0,123	-0,262*	-0,08	0,115	0,127	0,391**	0,138
Компенсація	-0,296*	0,95	0,104	0,123	-0,9	0,35	-0,45	-0,12
Гіпер-компенсація	0,19	0,254*	-0,114	-0,101	0,136	0,06	0,241*	0,78
Раціоналізація	0,215*	-0,105	-0,66	-0,108	0,298*	0,230*	-0,131	0,116

Примітка: ** кореляція значима на рівні $p \leq 0,01$; * кореляція значима на рівні $p \leq 0,05$.

та зобов'язань. За механізмом психологічного захисту «Гіперкомпенсація» у другій групі встановлені значимі позитивні зв'язки з видами брехні «Брехня у благо» ($p \leq 0,05$) та «Брехня самопрезентація» ($p \leq 0,05$). Отже, для групи з високим рівнем ОЗ характерне зростання схильності компенсувати власні недоліки, як реальні так і уявні, при цьому прагнучи якомога швидке подолати проблемну ситуації, яке напряду пов'язане зі зростанням бажання оправдовувати промахи власної поведінки через не договоривання та страх втратити авторитет, повагу, відносини в колективі. «Раціоналізація» як механізм психологічного захисту отримав три позитивні зв'язки з видами брехні «Етикетна брехня» ($p \leq 0,05$), «Брехня-замовчення» ($p \leq 0,05$) та «Брехня-плітка» ($p \leq 0,05$). Отримані кореляції є досить суперечливі, оскільки замовчення брехні та пліткування є протилежні за своєю суттю та змістом. Однак, дані показники у другій групі досліджуваних є цілком допустимими, адже багатий життєвий й професійний досвід накладають свій відбиток на особистість. Тому у поліцейських, які вважають себе реалізованими зі збільшенням здатності надавати аналізу подій в житті та раціоналізуючи їх, збільшується схильність в деяких ситуація приховати правду або навпаки можуть собі дозволити сказати її, навіть якщо вона не відповідає дійсності.

Висновки з проведеного дослідження.

В ході дослідження було розкрито психологічні особливості взаємозв'язків різних видів брехні з механізмами психологічного захисту у поліцейських з низьким та високим рівнями особистісної здійсненності. На підставі отриманих результатів дослідженнями, нами було зроблено відповідні висновки. Встановлено, що у поліцейських з низьким рівнем ОЗ присутні 12 значущих зв'язків, з яких 11 додатних та 1 від'ємний взаємозв'язки. Представники першої групи використовують брехню як психологічний захист коли прагнуть захистити себе від негативних та стресовий подій, при цьому нерідко вдаються компенсувати власні недоліки особистості та поведінки через схильність прикрашати себе та наділяти якостями, які їм за часту не притаманні. У поліцейських з високим рівнем ОЗ було виявлено 13 значущих зв'язків між показниками видів брехні та механізмами психологічного захисту, однак з них 8 додатних та 5 від'ємних зв'язків, що істотно різняться з результатами отриманими першою групою поліцейських, котрі мають лише один негативний взаємозв'язок. Це дозволяє нам констатувати, що для другої групи респондентів брехня дозволяє зменшити та

витіснити неприємні та травматичні події, котрі їм завдають психологічних страждань при цьому вони меншою мірою звертають увагу на дотримання етики спілкування та поведінки, не воліють приймати участь у плітках на роботі та менше цікавляться інформацією, котра не стосується професійної діяльності, однак також як і перша група прагнуть зберегти власний авторитет та статус в колективі. Отримані дані є цілком прогнозованими, адже чим вищий рівень особистісної здійсненності, то тим більше шансу стикнутися з травматичними ситуаціями, які досвідченні поліцейські прагнуть уникнути, не вдаючись до примітивної моделі поведінки. Це дозволяє нам констатувати, що для працівників поліції притаманне використання нещирості з метою зменшення впливу травматичних ситуації та проблем на роботі, що потребує подальших наукових розвідок на вибірці більшого обсягу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Байдак Т. М., Болотова О. В. Позитивний публічний імідж як чинник довірчих відносин патрульної поліції з громадськістю. *Габітус*. 2021. № 1 (24). С. 13–18.
2. Барішполець О. Т. Брехня в інформаційному просторі та міжособовій комунікації : монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 648 с.
3. Косьянова О. Ю. Поліграфне дослідження схильності до обману осіб з різними типами емоційної зрілості : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2016. 267 с.
4. Пархоменко-Куцевіл О. Теоретичні підходи до проблем профайлінгу як основи забезпечення державної безпеки України. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2020. № 4 (60). С. 63–67.
5. Штепа О. В. Опитувальник особистісної здійсненності: теоретичні підстави для розробки та результати апробації. *Психологічний часопис*. 2018. № 5 (15). С. 196–223.
6. Craig D. The Right to Silence and Undercover Police Operations. *International Journal of Police Science & Management*. 2003. № 5 (2). P. 112–125.
7. Feldman R. S., Forrest J. A., Happ B. R. Self-presentation and verbal deception: Do self-presenters lie more? *Basic and applied social psychology*. 2002. № 24 (2). P. 163–170.
8. Leal S., Vrij A., Deeb H., Kamermans K. Encouraging interviewees to say more and deception: The Ghostwriter method. *Legal and Criminological Psychology*. 2019. № 24 (2). P. 273–287.
9. Masip J., Herrero C. Police detection of deception: Beliefs about behavioral cues to deception are strong even though contextual evidence is more useful. *Journal of Communication*. 2015. № 65 (1). P. 125–145.
10. Plutchik R., Conte H. R. Measuring emotions and their derivatives: Personality traits, ego defenses and coping styles. In: Wetzler, A. & Katz, B. (eds.)

Contemporary approaches to psychological assessment. New York, NY : Brunner-Mazel. 1989. Pp. 239–269.

11. Vrij A., Fisher R., Blank H. A cognitive approach to lie detection: A meta-analysis. *Legal and Criminological Psychology*. 2017. № 22 (1). P. 1–21.

12. Vrij A., Leal S., Fisher R. P. Verbal deception and the Model Statement as a lie detection tool.

Frontiers in Psychiatry, section Forensic Psychiatry. 2018. № 9. P. 492.

13. Vrij A., Mann S., Leal S., Fisher R. P., Deeb H. Sketching while narrating as a tool to detect deceit. *Applied Cognitive Psychology*. 2020. № 34 (3). P. 628–642.